

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

William Miller The Ottoman Empire. 1801—1913. Ἐν Κων-
σταδουπόλει 1913. Εἰς 12^{ον} τετλ. XVI, 547.

Ἡ ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καθ' ὅλου ἐξεταζομένη παρέχει τὰ περιεργότατα καὶ σπουδαιότατα τῶν διδαγμάτων καὶ παρουσιάζει ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς τὰς μεγίστας τῶν ἀντιθέσεων. Τοῦτο μὲν βλέπομεν ἐν αὐτῇ ὀρμητικῇ πρόσδον πρὸς ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν καὶ κραταίαν ἀμυναν ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, τοῦτο δὲ βαγδαίαν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐκπτώσιν ἀπὸ τῆς προτέρας ἀκμῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου.

Καὶ τὸν μὲν πρῶτον χαρακτήρα εὐρίσκομεν κυρίως ἐν αὐτῇ τῇ συστάσει καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀληθῶς ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τέως ἀφανοῦς φύλου τῶν Ὀγούζων Τούρκων Ἐρτογρούλ, ἐγκαθιδρυθεὶς ἐν τοῖς βορειοδυτικαῖς τῆς Φρυγίας, τελευταῖος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ἰδρύσει τὸ μικρὸν κράτος, ὅπερ ὡς πυρῆνα τῆς ἔπειτα μεγάλης αὐτοκρατορίας ἐπεξέτεινεν εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Μυσίαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὄθμάν καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ ἐγγονος Ὀρχάν, οἱ ἐκ μικρῶν ἀφορμηθέντες σουλτάνοι προάγονται ἐντὸς ἐνὸς αἰῶνος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δυνηθῶσι μὲν νὰ διαδῶσιν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐγκατασταθῶσι τὸ πρῶτον ἐν Ἀδριανουπόλει, νὰ γείνωσι δὲ μετ' οὐ πολὺ διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κληρονόμοι τοῦ βυζαντιτικοῦ κράτους. Ἀπ' ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἐξακολουθεῖ ἡ στρατιωτικὴ ἀκμὴ τοῦ κράτους, εὐρυνομένου μὲν ὅλον ἐν οὐ μόνον ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Τρανσυλδανίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσις διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυκλάδων, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ἀποδάντος δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ναυτικοῦ καὶ παρὰ δεξιὰς ἐνίστασιν ἥττας ἐλάχιστα σχετικῶς τῶν κεκτημένων ἀποβαλόντος καὶ διατηρήσαντος τὴν ἐπὶ τῆς στρατοκρατίας ἰδρυμένην ἰσχύον αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὅμως ἀντιθέτως πρὸς τὴν προτέραν ταύτην συντηρητικὴν εὐ-
νημιν οἱ ὅροι ἐντελῶς μεταβάλλονται ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Δύο δὲ παράγοντες πλὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἐνωματικῶν καὶ τῆς

πολιτειακῆς κακοδιοικητικῆς ἄγουντι εἰς τὴν τοιούτην μεγάλην μεταβολὴν καὶ ἔκπτωσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ προέοθα πρὸς τὴν Ἀνατολὴν φορὰ τῶν ἐσπερίων δυνάμεων ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ λεγομένου ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ κατὰ μικρὸν ἐκκολληθεῖσα παλιγγενεσία τῶν τῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων δεδουλωμένων λαῶν. Ἔθνη τρέμοντα πρότερον ὑπὸ τὴν πτέρναν τῶν σουλτάνων ἀνίστανται ἐκ τῆς ἀφανείας καὶ τῆς ταπεινώσεως, εἰς τὴν εἶχε καταδικάσει αὐτὰ μακρῶν τυραννίαι, καὶ ἀποσπῶμενα ἀπὸ τῆς Τουρκίας, γίνονται ἀνεξάρτητα ἢ, ὑπόφορα τῷ πρώτῳ καθιστάμενα, ἀποτινάσσουσι κατ' ὀλίγον καὶ τὸν τελευταῖον σύνδεσμον πρὸς τὴν πάλαι ποτὲ κραταιὰν αὐτοκρατορίαν, ἀνυψούμενα εἰς βασιλείαι. Ἡ Σερβία ἢ Ἑλλάς, ἢ Ῥωμανία, τὸ Μαυροδούνιον, ἢ Βουλγαρία εἶνε τοιούτα ἰδρύματα, προσελθόντα ἐκ τῆς κεντρόφυγος δυνάμεως, τὴν παρέσχεν εἰς αὐτὰ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἢ ἑξαρσις καὶ ἢ πρὸς τὰ πρὸς ἀλλήλα συγκρουόμενα συμφέροντα τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ὑποστηρίζουσιν κατὰ πρόσχημα τοῦλάχιστον τὴν ἀκραϊότητα τῆς Τουρκίας, ὑπ' αὐτῶν, κατηναγκασμένων πολλάκις, ἐν μέτρῳ ὑποστήριξις τῶν ἐθνικῶν δικαίων, βίνουσα παραλλήλως πρὸς τὴν χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων ἐγκαθίδρυσιν ἐνίων τῶν δυνάμεων ὑπὸ διαφόρους τύπους ἐν ἄλλοις ἐπικαίροις τμήμασι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν δ' ἄπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ γάρτου αὐτῆς ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν γάρτην τῶν ὀθωμανικῶν ἐν Εὐρώπῃ κτήσεων μετὰ τὰς συνθήκας τοῦ Λονδίνου καὶ Βουκουρεστίου κατόπιν τοῦ τελευταίου βαλκανικοῦ πολέμου ἀρκεῖ νὰ καταδειξῇ ὅποια αἰ δεινὰ περιεκοπλ. ἔς ἢ αὐτοκρατορία ὑπέστη κατὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ διεληθόντα χρόνον, περιορισθεῖσα ἐν Εὐρώπῃ εἰς ἐδαφικὴν ἔκτασιν οὐ πᾶνυ διάφορον τῆς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰς παρχμονὰς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Καὶ τῆς μὲν συστάσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῶν αἰῶνων τῆς ἀκμῆς τὴν ἱστορίαν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν ἀξιολόγοις καὶ πολυτίμοις ἱστορικοῖς ἔργοις, οἳς μάλιστα τὸ τοῦ Hammer, τὸ καὶ ἑλληνιστὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κροικιδᾶ, καὶ τὸ τοῦ Zinkeisen. Διαφόρως δ' ἔχουσι τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, τῆς μόνον αἰ ἀρχαὶ περιλαμβάνονται ἐν ταῖς δύο προμνημονευθεῖσαις συγγραφαῖς. Τὴν ἱστορίαν ταύτην μόνον ἐν τῇ νεωτάτῃ τῶν καθολικῶν περὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἱστορικῶν ἀναγραφῶν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, τῇ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ καθηγητοῦ κ. Jorga, ἀλλὰ καὶ αὕτη, μὴ συντελεσθεῖσα μέχρι τοῦδε, μόνον μέγρο: τῆς ἐν ἔτει 1774 συνθήκης τοῦ Κουτσούκ-Καί-

ναρτζή εξικνεῖται. Οὕτως ἡ θέλων νὰ περικολληθῆσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἔθνομικτικῆς ἀποκρατορίας κατὰ τῶν τελευταίων κρίσιμον κλίμα εἶνε ἡναγκασμένος νὰ καταφύγῃ εἰς πλῆθος μονογραφικῶν ἔργων περιλαμβάνόντων τὰ καθ' ἑκάστην, δυσκόλως δὲ δύναται νὰ ἔχη πρὸ αὐτοῦ βραχεῖαν καὶ περίληπτικὴν ἐκθεσιν τῆς προϋούσης ἐκπτώσεως τῆς Τουρκίας ἐκ συνδυασμῶν πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐκ τοῦ σώματος τῆς ἀποκρατορίας ἀποσπασθέντων καὶ εἰς ἰδίαν αὐθουπαρξίαν προαχθέντων ἢ εἰς ἄλλας δυνάμεις περιελθόντων τμημάτων αὐτῆς.

Τοῦ ἔργου τούτου ἐπελάβετο ὁ κ. Οὐίλλιαμ Μίλλερ διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἐνεσθῆς ἀγγελλομένου βιβλίου. ἐκδοθέντος ἐν τῇ σειρά τῶν ἱστορικῶν συγγραμῶν τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. J. W. Prothero ἐκδοσθέντων ὑπὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ τυπογραφείου τῆς Καναδοκρατίας (Cambridge Historical Series). Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως δὲν εἶνε ἀγνωστον εἰς τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην ἄλλως τε καὶ ἐκ τῆς ὑφ' ἡμῶν μεταφρασθείσης ἐξικρισεως αὐτοῦ Ἱστορίας τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (Ἐν Ἀθήναις. Πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκδοτικὴν ἐταιρείαν 1909—10. Τόμοι δύο). Οἱ δ' ἀναγνώσται τοῦ Νέου Ἑλληνομνημονοῦ ἔσχον πολλάκις εὐκαιρίαν νὰ ἴδωσι διαφόρους αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀνακοινώσεις (Ἴδε Νέου Ἑλληνομνημονοῦ Τόμ. Γ' σ. 488 κ. ἐ. Τόμ. Ζ' σ. 94, 95, 317, 341 κ. ἐ., 371 σημ. 2, 485. Τόμ. Η' σ. 361). Ὡς ἀναποκριτῆς δὲ τοῦ Ἑσθινοῦ Ταχυδρόμου (Mourning Post) τοῦ Λονδίνου καὶ ἄλλοτε μὲν, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῶν δύο τελευταίων πολέμων καὶ μέχρι τοῦδε ὁ κ. Μίλλερ πρέσχευεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα εὐλακρηνεστάτης καὶ χρησιμωτάτης ὑπηρεσίας.

Διὰ ταῦτα πάντα τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, τιμῶν τὴν τε συγγραφικὴν αὐτοῦ δεξιότητα καὶ τὸν ἄκρον φιλελληνισμόν, ἔγνω νὰ τιμῆσῃ αὐτὸν κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς ἐβδομηκοστῆς πέμπτῆς ἀμφιετηρίδος διὰ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα τῆς νομικτῆς σχολῆς.

Τὸ δὲ νεώτερον ἔργον τοῦ κ. Μίλλερ δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι εἶνε ἐξ ἑνὸς μὲν εἰκὼν τῆς Καταρρευούσης Τουρκίας, ἐξ ἑτέρου δ' ἐκθεσις περὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν ἀπ' αὐτῆς ἀποσπασθεισῶν χωρῶν. Ἰπ' ἀμφοτέρως δὲ ταύτας τὰς ἐπόψεις εἶνε τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον καὶ διδακτικώτατον. Ὁ συγγραφεὺς, ἐμφορούμενος φύσει φιλελευθερίων ἀισθημάτων καὶ ἄκρας ἱστορικῆς ἀμεροληψίας, ἐκθέτει τὰ γεγονότα νηφαλίως καὶ ἀπροσωπολήπτως, πρὸς μόνην τὴν ἀλήθειαν ἀποσκοπῶν. Γράφων χάριν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ, συσχετίζει ὡς εἰκὸς πρὸς καὶ πρὸς τὰ ἐξιστορούμενα πρὸς πρόσωπα ἢ γεγονότα γνωστὰ εἰς τοὺς Ἀγ-

γλους παρενείρει: ἐπεισόδια δυναμένα πλείοτερον νὰ κινήσωσι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀγγλων, καὶ ἄπτεται ἐγκυχοῦ ἀμεσώτερον τῶν κατὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας εἰς τὰ τελούμενα. Ἀλλὰ ταῦτα πράττων οὔτε ὡς συνήκορος τῆς πολιτικῆς τῆς Μεγάλης Βρετανίας παρουσιάζεται, οὔτε τινὰ τῶν ἄλλων μεγάλων δυνάμεων ἀγωνίζεται νὰ ἐπισκιάσῃ, ἀλλὰ προσιμᾶ νὰ ἐπαινέσῃ τὸ ἀγαθὸν ὑποθενοῦν ποτε προσερχόμενον καὶ νὰ ψέξῃ τὸ κακὸν ὅπου καὶ ἂν εὔρη αὐτὸ, ἔστω καὶ παρ' αὐτοῖς αὐτοῦ τοῖς συμπολίταις, εἴτ' ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ, εἴτ' ἐν τῇ βουλῇ τῶν λόρδων, εἴτ' ἐν τῷ ἀγγλικῷ τύπῳ, εἴτ' ἐν τῇ βρετανικῇ κυβερνήσει. Τοιαύτην δ' ἐπιδεικνύων γνώμην περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐχ ἥττον εὐπαρηγοσιάστως χαιρίζεται τὸν κάλαμον περὶ τῶν λαῶν καὶ χωρῶν, ὧν ἡ χειρὸς φέγγει συνδέεται πρὸς τὸν ἀκατήφορον, εἰς ὃν παρακολουθεῖ φερομένην βραχδαίως τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν διὰ τῶν περιπετειωδῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐπαναστάσεων, τῶν κίματρῶν πολέμων, τῶν ἀλλεπαλλήλων συμπράξεων καὶ συνθηκῶν καὶ τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας μεταρρυθμίσεων ἢ μᾶλλον κατεψευσμένων μεταρρυθμιστικῶν ἐπαγγελιῶν.

Αὐτῇ ἡ φύσις τῶν ἐξιστορουμένων φάσεων τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ τῶν μέχρι τοῦδε διαρρουσάντων ὀλίγων μὲν, ἀλλὰ κρισιμοειτάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Τουρκίας ἐτῶν τοῦ εἰκοστοῦ ἄγει τὸν συγγραφεὺς τοῦτο μὲν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀγῶνων, δι' ὧν ἀνέκτισαν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τὰ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου οἰκοῦντα ἔθνη, τοῦτο δὲ εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Καὶ οἱ μὲν ἀπελευθερωτικοὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες κινεῖσι τὸ ἡμέτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοῦ συγκυρητικῆς ἡσάματος τοῦ φρονιματισμοῦ τῶν τέως ὑποδοῦλων καὶ συγκινεῖσιν ἡμᾶς παρὰ τὰ σφάλματα τῶν ἀπελευθερουμένων, παρὰ τὰς ἐμφυλίους πολλάκις βήξεις, παρὰ τὰς πρὸς τοὺς συνοίκους λαοὺς τῆς χερσονήσου ἐνίστη ἠλιθεράς ἀδικίας, διδακτικώτατοι δὲ εἶνε ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς τελικῆς κατισχύσεως τῶν ἑθνικῶν δικαίων ἀπέναντι τῶν ἰδίων παραπτώματων καὶ τῶν ἐξώθεν ἐμποδίων.

Ἡ δὲ παρακολούθησις τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας καθ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα παρέχει τὸ μέγιστον διδάγμα, ὅπερ ἐν τοῖς μαθήμασι τῆς Πολιτικῆς λίαν σαφῶς ἐκτύπηται ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου ὁ δεινὸς ἱστοριογράφος καὶ πολιτευτῆς τῆς Γερμανίας Treitschke, ὅτι καὶ συνθήκαι γράφονται ἐπὶ χάριτος καὶ τὸν χάρτην εὐκόλως διασχίζει τὸ εἶρος. Ἀληθῶς

βλέπομεν οὐ μόνον τὰς μεγάλας δυνάμεις πλέον ἢ ἅπαξ, ὅταν ἰσθάνοντο ἐπιτάξαι ἰκανῶς ἰσχυράς, παρατάσσουσας συνθήκας ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων ἐνίοτε ὑπογεγραμμένας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς μικροὺς καὶ ἀδυνάτους νικῶντας πολλάκις διὰ τῆς καρτερίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὰ ἴδια δίκαια ἐμμονῆς τὴν ἀντίστασιν ἢ τὰς κακὰς προθέσεις διπλωματικάς τυφλῆς ἢ ἐθελουφλοῦσας. Καίτοι δὲ ἡ ἐξέλιξις τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας ἐν τῇ ἐγγυῇ Ἀνατολῇ παρέχει συγχρόνως τριπλᾶ δείγματα συνεχοῦς καθυποτάξεως τῶν ἐθνικῶν δικαίων εἰς συνδουσαμοὺς πολιτικούς ἀσχετοὺς πρὸς αὐτὰ καὶ πολὺ μᾶλλον ἀπτομένους τῶν συμφερόντων τῶν μεγάλων δυνάμεων, καταφκνῆς ἐξ ἑτέρου καθίσταται ἡ δύναμις τῆς ἀκαταδαμάστου φορᾶς τῶν πρᾶγματων, ματαιούσης θάττον ἢ βράδιον τὴν τοιαύτην παραγκώνισιν ἐθνικῶν πόθων. Καὶ σύμπασα μὲν ἡ ἱστορία τῶν χωρῶν τῶν κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα ἀποσπασθεισῶν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς προστασίας μεγάλων δυνάμεων εἶνε ἀπόδειξις τῆς τοιαύτης ἀληθείας. Ἔστωσαν παραδείγματα ἡ Ἑλλάς, ἡ Ῥωμανία, ἡ Ἐπιτάνησος, ἡ Βουλγαρία. Ἄλλ' εἶπερ τις καὶ ἄλλη μαρτυρία τῆς τοιαύτης εἰς τέλος νίκης τῆς ἐθνικῆς ἰδέας εἶνε ἡ Κρήτη, ἣς τὸ ὄνομα ἀπέδθη τυπικὸν πρὸς ἐκδήλωσιν ἐμμένου ἀγῶνος πρὸς ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν διὰ πάσης θυσίας. Ἄλλη Κρήτη εἶνε πλέον μορμολύκειον μέλλον νὰ ταράσῃ τοὺς κύκλους τῶν διπλωματικῶν καὶ ἐπιχειρήματι μέλλον μεγάλως νὰ βαρύνῃ ἐν τῇ διπλωματικῇ τρυτάνῃ.

Τοιαῦτα εἶνε ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν διδαγμάτων ἀτινα ποριζόμεθα ἐκ τοῦ ὠραίου βιβλίου τοῦ κ. Μίλλερ. Ἐπεξεργάσθη δὲ τὴν ὕλην αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῶν πηγῶν, οὐ μόνον τὰ εἰκτα διπλωματικά ἔγγραφα, ἐπιχώριους δημοσιογραφικὰς ἀνταποκρίσεις, παντοῖα ἀπομνημονεύματα καὶ μονογραφίας λαθῶν ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ καὶ εὐτυχῶς ἐκ τοῦ πλησίον νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν χωρῶν ἧν ἐξιστορεῖ τὰς τύχας. Ἡ δὲ τοιαύτη τελεία γνῶσις τῶν πηγῶν, ἡ μικρὰ δημοσιογραφικὴ αὐτοῦ πείρα καὶ ἡ αὐτοψία τῶν τόπων παρέχει εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ νωπὸν τι καὶ ζωηρὸν, καθιστάνον εὐκόλον, ἐνδιαφέροντα καὶ εὐχάριστον τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς. Ἰδίως δ' ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐνδιατρίβει μετὰ περιστοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀπαραγνώριστου θερμῆς ἀγάπης. Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης δὲν θὰ εὐρεθῇ ἴσως πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὸν συγγραφεὴ ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ περὶ τῶν προσώπων. Ἰδίως τὰ κατὰ τοὺς Φαναριώτας ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, τὰ κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον Ἰψηλάντην, τὰ κατὰ τὸν Καποδίστριαν, ἀλλὰ τινα ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ τύχῃσι γενικῆς ἐπιδοκιμασίας

πρὸ ἡμῖν. Ἀλλὰ φιλέλλην οἶος ὁ κ. Μίλλερ δικαιούται νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην ἐκ διαφόρου ἱστορικῆς ἐκτιμῆσεως τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ὀρθὸν εἶνε ὅπως ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὁ διαφόριος κρίνων ἐπιτρέψῃ τελείαν ἐλευθερίαν σκέψεως εἰς ἄνδρα μετὰ πολλῆς μὲν παρησιαῆς κρίνοντα καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας ἐκυτοῦ πατρίδος τὰ πράγματα, πολλὰχῶς δὲ διατρανεύοντα τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀγάπην.

Τοιοῦτου ὄντος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μίλλερ, ὁ ἐκδότης τοῦ Νέου Ἑλληνομνημονοῦ ἐθεώρησε καλὸν νὰ μὴ περιορισθῇ εἰς τὴν βραχείαν ταύτην βιβλιοκρισίαν, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ αὐτὸ προσιτὸν ἐν τῷ συνόλω εἰς τοὺς ὁμοσθελῆς διὰ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ. Ἀνέλαβε δὲ φιλοτίμως τὴν ἑλληνικὴν ἐκδοσιν, ὑπὸ μὲν τοῦ συγγραφέως συμπληρωθεῖσαν διὰ νέου κεφαλαίου περὶ τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ καὶ τοῦ σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου, ὑπὸ δὲ τοῦ μεταφραστοῦ πλουτισθεῖσαν διὰ πλῆθους ἐικόνων, τὸ Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».

O. Tafrafi Thessalonique au quatorzième siècle. Préface de Ch. Diehl. Ἐν Παρισίοις. Librairie Paul Geuthner. 1913. Εἰς 8^{ον} σελ. GXXVI, 312.

O. Tafrafi Topographie de Thessalonique. Préface de Ch. Diehl. Ἐν Παρισίοις. Librairie Paul Geuthner. 1913. Εἰς 8^{ον} σελ. F, XII, 220.

Ἀσπασία καὶ λίαν ἐπίκαιρα εἶνε τὰ δύο ταῦτα περὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἔργα, ἐκδοθέντα βραχὺν χρόνον πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀλώσεως τῆς περιμαχητῆς πόλεως. Ὁ Ῥωμανὸς συγγραφεὺς κ. Tafrafi, διδάκτωρ τῆς φιλολογίας τῆς ἐν Παρισίοις Faculté des Lettres, πρώην γραμματεὺς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἄλλοτε ἐπιφορτισμένος τὴν διδασκαλίαν τῆς Ῥωμανικῆς ἐν τῇ κατὰ τοὺς Παρισίους Σχολῇ τῶν ζώσων ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐπελάβετο τῆς συγγραφῆς αὐτῶν ἀπὸ πλήρους παρασκευῆς καὶ μετὰ περισσοῦ ζήλου. Ἡδῆ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ἔτυχε τῆς εὐκαιρίας, ὅτε τῷ 1911 μετὰ συγκινήσεως οὐ μικρᾶς ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἔμαθε τὴν σκοπομένην κατεδάφισιν τῶν ἀρχαίων τειχῶν τῆς πόλεως, νάξιωθῃ γενναίως ὑποστηρίξεως παρὰ τοῦ κ. Ἰακώβου Doucet, ὅπως δι' ἐπιτοπίων ἐρευνῶν μελετήσῃ τὰ τε τείχη, καὶ τὰ λοιπὰ κτίρια, φωτογραφῆσθαι τὰ μνημεῖα καὶ συμπληρώσῃ κατὰ χώραν τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ μελέτας.

Ἔτυχε δ' ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἔργου τούτου τῆς προθύμου ἀρωγῆς πάντων τῶν δυναμένων νὰ συναπικουρήσωσιν, ὧν πλὴν τοῦ μνημονευθέντος χορηγοῦ ἰδίως μνηίας ἀξιοὶ εἶνε οἱ κ. κ. G. Guilamila, ἀρχιτέκτων, καὶ Devismes, φωτογράφος.

Ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ὁ κ. Tafrahi ἐπεδόθη εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ μνημειακὴν ἀποκατάστασιν τῆς Θεσσαλονίκης, εἶνε εὐνόητος καὶ δεδουλολογημένος. Ἡ Θεσσαλονίκη ἦδη ἐν τοῖς μακεδονικοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἐκτίσθη, καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν βωμαιοκρατίαν ἦτο πόλις ἀξία λόγου, εἴτι δὲ μᾶλλον διέπρεψε κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους, ὅτε ἀνεδείχθη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν πόλις τοῦ κράτους. Ὡς τοιαύτη ἐπέχει ἐν τε τῇ πολιτικῇ, τῇ θρησκευτικῇ καὶ τῇ καλλιτεχνικῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀξίωμα ἀληθῶς ὑπέροχον. Εἶνε δ' ἄλλως αἱ τύχαι αὐτῆς οὕτω περιπετειώδεις ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῆς μεγάλης αὐτῆς σημασίας, ὥστε ἦτο δίκαιον νὰ ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν καὶ καθ' ἑαυτὴν τοῦτο μὲν ὡς προμαχῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ παντοίων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρέχουσα τὸ ἀριστον ἐν τῷ βυζαντιακῷ κράτει παράδειγμα ἐπαρχιακοῦ βίου, βαίνοντος ἐνίοτε μέχρις αὐτοδιοικησίας.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἡ ἱστορία αὐτῆς καὶ τὰ μνημεῖα ἐπὶ μακρὸν δὲν εἶχον ἀξιοθῆ τῆς προσεχούσης μερίμνης. Μετὰ τὴν ἀτελεῖ πραγματείαν τοῦ ἀδῶα Belley (*Observations sur l'histoire et sur les monuments de la ville Thessalonique*) ἐν τοῖς *Mémoires de l'Académie des Belles-Lettres* Τόμ. XXXVIII τοῦ 1777 μόνος ὁ Γερμανὸς βυζαντιολόγος Θωμᾶς Tafel κατέστησε τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀντικείμενον ἰδίου λόγου ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ *Historia Thessalonicae* (Ἐν Τυδίνγγη. 1835) καὶ *De Thessalonica ejusque agro* (Ἐν Βερολίνω. 1839), ὅπως δ' ἀνεπικρῆ εἶνε τὰ ἄλλως οὐχ ὅπως ἀχρηστα συγγραμμάτια τοῦ κ. Χατζηγιωάννου «Θερμαῖς ἦτοι περὶ Θεσσαλονίκης» (Ἐν Ἀθήναις. 1879) καὶ «Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης» (Ἐν Θεσσαλονικῇ. 1881). Πλὴν δὲ τῶν δημοσιευμάτων τούτων δὲν ἔλειψαν κατὰ τὰ τελευταῖα κυρίως ἔτη σποραδικὰ μονογραφικὰ μελετήματα ἀλλογενῶν τε καὶ ἡμετέρων, ἰδίως τοῦ μακκρίτου Δῆμιτσου τῶν κ. Πέτρου Παπαγεωργίου καὶ Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου καὶ τινε ἡμέτερα ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημονι.

Ἐκρεπε λοιπὸν ὁ θέλων νᾶνοικοδομήσῃ ἐπὶ βάσεων ὅπως νέων τὴν πολιτικὴν, θρησκευτικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἐπωφεληθῇ μὲν τᾶνωτέρω βοηθήματα, νᾶνατρέξῃ δὲ κυ-

ρίως εἰς τὰς συγγραφικὰς καὶ μνημειακὰς πηγὰς, συμπληρόντων τὸ ἔργον διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς πλείστας ὄσας καθολικὰς τε καὶ εἰδικὰς περὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συγγραφάς. Τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἐπετέλεσαν ὁ κ. Tafrahy μετὰ πολλῆς εὐσυνειδησίας, καθ' ἃ ἀποδεικνύουσιν οἱ τῶν ἐξ αὐτοῦ συγγραφεῶν προτασσόμενοι πλούσιοι βιβλιογραφικοὶ ἐλεγχοί.

Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἐξερευνήσει τῆς ἱστορικῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα εἰς μόνας τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς συγγραφικὰς πηγὰς, ἀλλ' ἔλαθεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς ἀνεκδότους κώδικας, τοῦλάχιστον τοὺς ἐν Παρισίοις (Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ἀρ. 389, 1189, 1192, 1213, 1238, 1239, 1246, 1247, 1278, 1310, 1368, 1790, 2629, 2953, 3041, Suppl. Grec ἀρ. 67, Coislin ἀρ. 146) καὶ τοὺς ἐν τῷ Γυμνασίῳ Θεσσαλονίκης (ἀρ. 35 καὶ 49). Τῶν κωδίκων τούτων ὁ Παρισιακὸς 1192 περιλαμβάνει τὰς ἐπιστολὰς καὶ ὁμιλίαις τοῦ Ἰσιδώρου Θεσσαλονίκης, ὧν τὰς ἐπιστολὰς ἐξεδώκαμεν ἐκ παραβολῆς καὶ πρὸς ἄλλους κώδικας καὶ ὑπεμνηματίσαμεν ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι (Τόμ. Θ' σ. 343 κ. ἐ.), ὑποσχεθέντες νὰ ἐκδώσωμεν καὶ τῶν ὁμιλιῶν τὰς ἐχούσας ἱστορικὴν σημασίαν.

Ἡ ἱστορικὴ πραγματεία τοῦ κ. Tafrahy περιορίζεται μὲν εἰς τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σελ. 11 — 13) πραγματεύεται ἐν συντομίᾳ καὶ τὰς προτέρας τῆς πόλεως τύχας ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς. Μεταβαίνων δ' εἰς τὸ κύριον θέμα τοῦ λόγου δὲν ἐπιλαμβάνεται μόνον τῆς ἐξιστορήσεως τῶν πολιτικῶν τυχῶν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ εὐστοχίας ἐνδιατρίθει οὐχ ἥτιον εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστώτος, τῆς καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ τῆς καθ' ἑλοῦ παιδείως, παρέχων οὕτω πλήρη εἰκόνα τῆς πόλεως ἐν μιᾷ τῶν πολυκινητοτάτων καὶ χαρακτηριστικωτάτων περιόδων τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς βίου. Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρακολουθήσῃ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μετ' ἐντροφῆσεως, τὰ κεφάλαια περὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων, περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς καὶ δημοτικῆς διοικήσεως, περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς κινήσεως τῆς πόλεως, περὶ τῆς λατρείας τῶν ἁγίων, περὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ πόλει, περὶ τῆς ἐρίδος τῶν Ἡουχαστῶν, περὶ τῆς στάσεως τῶν Ζηλωτῶν. Ἐκ δὲ τῆς λεπτομεροῦς καὶ σαφοῦς ταύτης ἱστορικῆς ἐκθέσεως θάποκομίση καθαρὰν ἰδέαν τῆς θέσεως ἣν ἐπέχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βυζαντίου ἡ Θεσσαλονίκη ὡς ἔδρα τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν

πνεύματι ἀναγεννήσεως καὶ τῆς πάλιν μεταξὺ ἀπόρων καὶ πλουσίων ἐν πόλει, ἧτις κατ' ἀντίθεσιν τῆς συγκεντρώσεως, ἦν ἀντιπροσωπεύει τῆ Κωνσταντινουπόλεως, γίνεται ὑπὲρμαχος τῆς ἀποκεντρώσεως ὑπὸ τὸν δημοκρατικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ὅχι ἥττον δὲ πλεόσσιον εἶνε τὸ ὕλικόν καὶ ἐξηκριδωμένον, τῆ ἔρευνα ἐν τῷ ἐτέρῳ συγγράμματι τοῦ κ. Tafali τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἴσως μάλιστα δύνανται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἐπιγραφή τοῦ βιβλίου τούτου δὲν ἀρκεῖ νὰ δώσῃ πλήρη ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἀπειδὴ τοῦτο δὲν περιλαμβάνει μόνον τὴν ἐξερεύνησιν τῆς τοπογραφίας, ἀλλ' ἄπτεται καὶ τῆς ἱστορίας καὶ περιγραφῆς αὐτῶν τῶν μνημείων. Διαίρεται δὲ τὸ σύγγραμμα εἰς δύο βιβλία. Τοῦτων τὸ πρῶτον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὴν Ἱδρυσιν, τὸ ὄνομα, τὸν λήμην καὶ τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διὰ μακρῶν τὰ κατὰ τὸν περίβολόν τῶν τειχῶν καὶ τὰς πύλας· τὸ δὲ δεύτερον βιβλίον τὰ κατὰ τὸ ἐσωτερικόν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιτέραν περίοδον, ἐν ᾗ ὁ λόγος πλὴν ἄλλων περὶ τοῦ σταδίου, τοῦ ἵπποδρόμου, τῶν στοῶν, τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μεγάρου, τοῦ πραιτωρίου, τοῦ γραμματοφυλακίου, τῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν, καὶ κατὰ τὴν βυζαντικὴν περίοδον, ἐν ᾗ τὰ περὶ ἐνοριῶν, τοῦ Ἑπταπυργίου, τῶν ἀγορῶν, καὶ τὰ κατὰ τὰ βυζαντικὰ μνημεῖα, ἐν οἷς ἐξέχουσιν αἱ πλούσιαι καὶ περίκοσμοι ἐκκλησίαι καὶ μοναὶ αἱ παρέχονσαι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἰδιόζουσαν βυζαντικὴν ὄψιν καὶ καθιστάνουσαι αὐτὴν ἀξίαν περισπουδάστων μελετῶν.

Ὅτι δ' αὐξάνει τὴν ἀξίαν τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ κ. Tafali, εἶνε ἡ διακόσμησις αὐτοῦ, πλὴν δεκατεσσάρων εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ, διὰ τριάκοντα καὶ τεσσάρων ἔλων φωτοτυπικῶν πινάκων, περιεχόντων ἐξήκοντα καὶ ὀκτώ ἀπόψεις τῶν κυριωτάτων μνημείων. Τὸ ὅραϊον τοῦτο λεύκισμα εἶνε τὸ συμπλήρωμα τῶν ἐξικρέτων ὀπηρεσιῶν, ἃς διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐργασίας παρέσχεν ὁ κ. Tafali χάριν πληρεστέρας γνώσεως τῶν κατὰ τὴν Θεσσαλονικίαν.

Καὶ μεγάλα μὲν εἶνε ὅσα ἐπετέλεσεν ὁ Ῥωμᾶνος ἐρευνητής· ἐν ἡμέραις καθ' ἃς ἐν τῇ τουρκοκρατουμένῃ Θεσσαλονικίᾳ τῆ ἔρευνα προσέκρουεν εἰς ποικίλας δυσχεραίας. Σήμερον δ' ἔτε ἀπλετον διαχζόμενον τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας διευκολύνει νὰ διειζδύσωμεν εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ παρελθόντος, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ἔργον, διαφωτίζοντες μὲν τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τοὺς λοιποὺς αἰῶνας πλὴν τοῦ δεκάτου τετάρτου, ἐπιδαικνύοντες δὲ πρὸς τὰ ἐν τῇ πόλει γεγραρὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν βυζαντικῶν χρόνων ἄλλην ἐκείνην τὴν στοργὴν καὶ τὴν μελέτην ἧς εἶνε ἀξία.